

MÚLTIDÉZŐ

X I . É V F O L Y A M , 2 0 2 2 . I . S Z Á M

Tizenegyedik évfolyamába lép a Múltidéző, önerőből, egyetlen fillér önkormányzati támogatás nélkül. (Sem egyesület, sem önkormányzati képviselő nem támogatta soha.) Ez a tény önmagáért beszél. Egyedül az olvasók hűsége, figyelme, ragaszkodása tartja életben, de épp ezért jött létre. Mostani számunkban szűkebb táji környezetünk „múltidézésével” foglalkozunk, amikor maga a táj tárja fel múltunk régi évszázadait, csak olvasni kell tudni belőle. Ehhez persze kell némi helyismeret és helytörténeti jártasság.

1-3. kép - A kiszáradt Gyöngyösmeder a Papkertenél

Egy középkori határleírásban olvashatunk „kiszáradt Gyöngyös ágról” (1237), amiből több is volt a településünkön. Tana felől a lipárti falurészen Gyöngyös mindkét oldalán volt egy-egy kiszáradt meder, vagy ág. A jobb parti, a mai Völgykert utca vonalán kanyargott a lipárti temetőig és a mostani Trianoni emlékműig, majd a főszőlő kertek alatt a Dobogó híd környékén tért vissza a mai Gyöngyösmederbe. (Valójában így a lipárti templom egy kisebb szigetre épült, egyik oldalt völgykerti ág, másik oldalt a mai Gyöngyös fogta közre.) Ha ehhez hozzávesszük, hogy a múlt század közepén elbontott cinteremfal 20. századig még megmaradt déli részét, akkor egy fallal is körülvelt, erődített templomként tudjuk elképzelni a középkori lipárti templomot. (A templom déli oldalán előkerült lőrösszerű kis gótikus ablaktöredék is ezt bizonyítja.)

4-6. kép - A most kitisztított, a Papkerttől Délnyugatra fekvő kiszáradt Gyöngyösmeder

A bal parti ág, ami szintén Tana felől jött, amit most a télen tisztítottak ki, a Papkertenél vett egy éles kanyart, majd az egykori Szere területét kettévágva, a szécsenyi ó-kastély mögött (Kastélyalja) kanyarodott Északkelet irányba, és az új-kastély környékén tért vissza a mai Gyöngyösmederbe. A Gyöngyössel együtt ezek az oldalágak is ugyanazért kanyarodtak Szécseny felé Északkeletre (Császt és Horro felé nagyon emelkedik a táj).

Fél évszázada, ilyenkor hóolvadások után, ebben a bal parti mederben néha még fél méteres víz is összegyűlt. Amióta azonban üzembe helyezték a megyeszékhely ellátó itteni vízkutakat, és lejjebb ment a talajvízszint, valamint kiiktatták a Gyöngyösön a lipárti és a szécsenyi malmokat, amik visszaduzzasztották a patak szintjét (és emiatt is feltöltődtek e régi mellékágak vízzel), ilyen jelenséggel többé sajnos már nem találkozhatunk. A Gyöngyös-patak mai vízszintje, és a medermélysége is legalább 1-1,5 métert süllyedt a korábbihoz képest.

Ez a most kitisztított meder a Papkerttől és a Tetőtől Délnyugatra haladt, északi oldalán hosszan elnyúló lapos partszakasszal. Ezt a partszakaszt a Délnyugati napfény világítja meg, emiatt valamikor fürdőzésre alkalmas terület lehetett. Ha a Múltidéző korábbi számaiban felvetett hipotézisre visszatérünk, miszerint a Papkert területén nem egy római villagazdaság, hanem római katonai tábor volt, akkor ez a partszakasz akár fürdőhelye is lehetett (a telet leszámítva) a légiós katonáknak. A meder éles kanyarulatánál (annak bal partján), közvetlen mellette, biztosan épület állt, itt ugyanis rengeteg római kori épületkő és tetőcserép került elő az elmúlt évtizedekben. Talán ez volt a konyha, hisz az ételmezéshez a vízvezetőhelynek közel kellett lennie a patakhoz. (16. kép) A légifelvételeken jól lehet látható (17-19. kép), hogy ehhez a vízvezetőhelyhez az oldalág kiszáradása után egy mesterséges csatornát ástak a Gyöngyös mai medrétől, hogy a vízigényt továbbra is biztosítsák. A patak vizek ebben az időben iható tisztaságúak voltak, ahogy falu határában a két ér (Kis ér, Nagy ér) is, amik mára szintén kiszáradtak.

7-9. kép - A most kitisztított kiszáradt Gyöngyös meder, a 9. képen a fürdésre alkalmas partszakasz

10-12. kép - A most kitisztított kiszáradt Gyöngyös meder, a 10. és 12. képen a fürdésre alkalmas partszakasz

13-15. kép - A Szere fái közt tovább megy Szécseny felé a kiszáradt Gyöngyös meder

Az ó-kastély és az új kastély között a szécsenyi részen a Gyöngyös patak jobb partján szintén volt egy oldalág, aminek medre jelenleg is az új-kastély előtt szeli át a bejárati utat, a kastélyt Keletről megkerülve a kastély mögötti a Kenderáztatóba tartott, később Pecöl felé elszántották a medrét. Ezzel az oldalággal együtt alakították ki az ó-kastély környékén az egykor ott állt középkori vízárat. (Vizes-árok-rendszer is volt hozzá, amiből egy kevés még ma is látszik az Ó-Ebergényi kastély mellett.) Régi térképek szerint ez a szécsenyi Gyöngyös-kanyarulat erősen mocsaras, vizenyős terület volt. Nem véletlen, hogy mind Milek, mind Lipárt, és Szécseny is egy-egy magaslatra épült, hogy ezek földvárak voltak előtte, azt csak régészeti feltárásokkal lehetne megerősíteni.

Évekkel ezelőtt, a Múltidéző egy régi olvasója légifelvételeket készített a Papkernél a kiszáradt Gyöngyösmederről. A felvételeken jól látható (17-18. kép) az a kb. 50 méteres partszakasz, ami esetleg legénységi fürdőhely lehetett. A lipárti

templom építéséről fennmaradt legenda szerint innét, erről a területről hordták át az angyalok 3 egymás utáni éjszaka a templom építőanyagát a templom mai helyére. Ez győzte meg végül az építőket, hogy ide kell építeni a templomot.

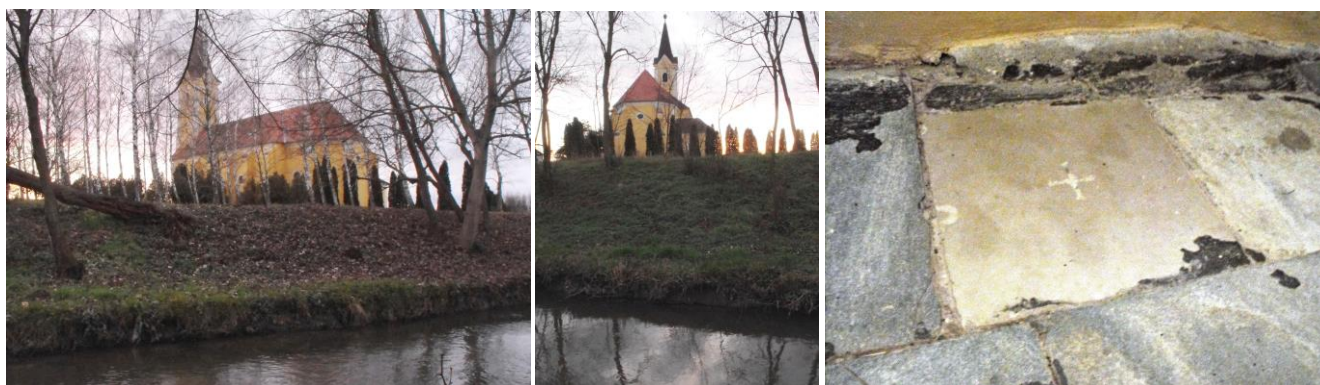

16. kép - Légi felvételek a Papkertenél a kiszáradt Gyöngyösmeder kanyarról; 17-18. kép - Légi felvétel a most kitisztított kiszáradt Gyöngyösmederről, a kanyar után a kb. 50 méteres egyenes fürdő-szakasz, és a Gyöngyössel összekötő mesterséges csatorna

19-20. kép - A kiszáradt Gyöngyös meder a Papkertenél, a Szerénél; 21. kép - A lipárti templommal a Gyöngyös patak, felette a kiszáradt bal parti ága, alatta a kertek alatt kanyargó kiszáradt jobb parti ága

A történettudomány és a nyelvtudomány egybehangzó álláspontja szerint a szájhagyomány, a régi legendák 800 évet is felöllelhetnek, vagyis igazságtartalmuk addig visszavezethető. A lipárti templom hét év múlva, 2029-ben lesz 700. éves, tehát az építéséről szóló legenda szinte bizonyítottnak tekinthető. Az sem lehet véletlen, hogy a múlt század első feléig Lipárton maradt fenn a Szent Iván éji tűzgyújtás, mint népszokás (özv. Boda Károlyné jegyezte le), amit a templom és a Papkert közti réten tartottak mindig. (A Szent Iván éji tűzgyújtás pogány, tehát a kereszténység előtti, nyári napfordulóra emlékező néphagyomány.) A két objektum (a templom és a Papkert) kb. 500 méterre van egymástól, az építés legendája az ókori múltat köti össze a középkorival. (Csak zárójelben említjük meg, hogy a láncos, botos Regölés is, a téli napfordulókör szintén fennmaradt a faluban a múlt század közepéig, sajnos sem a dallamát, sem a szövegét nem jegyezték le, mint pl. a szintén fennmaradt Háromkirály-járását, ami Békefi Antal gyűjtésében fennmaradt.)

22-23. kép - A Gyöngyös patak partjára épített Lipárti templom; 24. kép - A lipárti templom barokk kórusának padozatába beépített középkori oltárkő-lap

A templom középkori múltjával korábbi számainkban más sokat foglalkoztunk. A régi egyházban az volt a szokás, hogy a keresztelést „élő vízzel” forrás, vagy patakvízzel végezték. A nevében is őrzött Gyöngyös patak ilyen volt még a középkorban, tehát olyan tiszta vize volt, keresztelni lehetett vele. Véletlen vagy nem, a középkori eredetű templomban nem maradt fenn ebből a korból való keresztelőmedence, csak egy fából készült kádszerű hordó. (Ma más sajnos ez sincs meg.)

A lipárti templomot a Ják nemzetség építette, a nemzetség familiárisa, Belse elkísérte II. András királyt a kereszties hadjáratába (1217-21) egész Jeruzsálemig. Ott, mint minden kereszties lovag megmerítkezett a szent folyóban, a Jordánban, a

Keresztelő Szent János tisztelet a nemzetségben tehát innen eredeztethető (akár még ereklyét is hozhatott magával). Ugyanakkor megfigyelhető a Dunántúlon, illetve Erdélyben, hogy amelyik településen tetten érhető a római kori múlt, ott Keresztelő Szent János, illetve Szent Iván emléke élő, vagyis megjelenik a településnévben, vagy a templom titulusában. (A nyári napforduló kultuszával függhet mindez össze.)

Mindenesetre a lipárti templomnál nem egészen száz évvel idősebb Csemeszkopácsi templom sokkal kisebb, a lipárti templomnál, abba ötször is beleférne, ami részben a helyben könnyen elérhető építőanyag (Papkerti római kori épületek) következménye. Ezen kívül a Ják nemzetségi tehetőségére is vall. (A lipárti templom építése idején adták el a Rohonci birtokaikat, amiből könnyen finanszírozható volt a templomépítés.)

Arra már gondolni sem merünk, hogy amennyiben a Papkert helyén volt a savariai légiós tábor, akkor mindez elvezethet bennünket a Szent Márton legendáig, születéséhez (Sabaria Sicca – ami nem csak száraz Savariát jelent, hanem a Gyöngyös ókori nevét is, így kiszáradt Gyöngyöst is jelenthet), és édesanyja megkereszteléséhez. Korábbi számainkban a faluban előkerült faragott római kori kőemlékekkel és tárgyi leletekkel már foglalkoztunk, ismétlésekbe nem szeretnénk bocsátkozni. A megválaszolatlan kérdést tehát továbbra is nyitva hagyjuk, nem a mi tisztünk erre választ adni.

Egy korábbi csapadékosabb tél után ez a Kenderáztató is feltelt vízzel, a közölt képek ekkor készültek (22-24. kép). Egyben ezek a fényképek segítik elképzelni azt, hogy évszázadokkal korábban milyenek is lehettek ezek az oldalágak, amik ma kivétel nélkül mind kiszáradtak.

25-27. kép – A Kenderáztató, ami valójában egy kiszélesített egykori Gyöngyös meder volt

A Kenderáztató, mint írtuk, szintén egy Gyöngyös oldalág volt, közvetlen mellette, a Császtbányaként ismert területről római kori és középkori épület és cseréptöredékek kerültek elő. A nevében is fennmaradt, bányaként használták az itteni hajdani épületköveket. (Ez azt jelenti, hogy az alapokig kiszécsékelték az itteni építőanyagot.)

1609-ből van adat arról, hogy két Császt létezett egy Alsó és egy Felső-Császt. Minden bizonnyal ez Gyöngyös oldalági Császt volt az Alsó-Császt, és a nálánál magasabban fekvő, a későbbi Lesvárhoz köthető területen lehetett a Felső-Császt, itt is van egy Császtbányának nevezett terület. Települések az őskortól kezdve csak vízpartokon létesültek, mivel víz nélkül elképzelhetetlen lett volna a mindennapi élet. Ez bizonyítja azt, hogy ebben az oldalágban is víz folyt hajdanán, mivel már az ókorban megtelepült itt az ember.

A két Császtot egy Halastó választotta el egymástól, az enyingi Török család birtokirataiban többször is említést tesznek róla (Szécseny, Császt, Halastó). Ezt a Halastavat a két Ér látta el vízzel, valószínű mesterségesen hozták létre a középkorban. A Halastó északi oldalán haladt el a római út, amit Buócz Teréz, a Savaria Múzeum ókoros régésze 1961-ben helyszínelte, és beazonosított az Egeralján, Süle József nyugalmazott szécsenyi iskolaigazgató bejelentése alapján. (Süle József múlt iránti érdeklődése unokájában valósult meg, Szabó Miklós Kelta-koros régészprofesszor egy ideig az ELTE rektorai is volt.)

Lesvár mellett, az egykori Halastó egyik legmélyebb pontjára ástak egy vízutat, ami a megyeszékhelyt ma is ellátja ivóvízzel, így lassan az itt legtávolabbi fennmaradt kis vízfelület is elapadt, mára ez is kiszáradt. (Lesvár múltját a helyi szájhagyományban Tóth Ferenc, egykori iskolaigazgató kutatta fel, eszerint Lesvár a török korban a szécsenyi udvarház (várkastély) elővára volt az egykori római út, és a későbbi Via Pubblica mentén, Rum irányába kémlelték innét az utat.

Következő számunk a szécsenyi templom oltárképével, és annak festőjével fog foglalkozni.